

АВТОР, ЖАНР, СТИЛЬ ЯК ПАРАМЕТРИ ПОЕТИКИ

УДК 82-343:398.21«1920/1930»

Наталія Блохіна

«ЧИ ПОТРІБНА КАЗКА ПРОЛЕТАРСЬКІЙ ДИТИНІ?»: ДИСКУСІЯ НАВКОЛО КАЗКИ У 1920–1930-х рр.

У статті проаналізовано ідеологічні та виховні аспекти заборони казки, особливості функціонування української дитячої літератури 1920-х — поч. 1930-х років. Розглянуто причини появи так званої «класової казки», формування літературної критики дитячої літератури, вплив педології на літературу.

Ключові слова: казка, ідеологія, українська дитяча література, педологія, критика.

Особливості процесу формування вітчизняної літератури для дітей ставили під сумнів уявлення про неї як про своєрідний «оазис свободи». Насправді вона переживала трансформації, які цілком можна порівняти зі змінами, що відбувались у літературі для дорослих. Аналогії можна простежити в дублюванні диткорівсько-робкорівського руху, підсиленні педагогічного тиску та, не в останню чергу, в одержавленні, тобто створенні організаційної, видавничої та цензурської бази дитячої літератури.

Специфіку становлення літератури для дітей 1920–1930-х років досліджували С.С. Іванюк, В.В. Кизилова, М.П. Сподарець, Р.В. Мовчан, О.С. Філатова, О.О. Федотова, Н.П. Марченко.

Мета статті — проаналізувати ідеологічні та виховні аспекти 1920-х — поч. 1930-х років у царині літератури для дітей на прикладі «процесу над казкою».

Від початку 1920-х років саме література, театр, а згодом і кінематограф небезпідставно вважались ефективними засобами виховання «нової людини країни Рад». Книга стає своєрідним посередником між «дорослим» та «дитячим» світом, засобом пропаганди радянського способу життя та мислення образами, зрозумілими дитині. Паралельно з творенням «нової» дитячої літератури відбувається активна ревізія дореволюційних творів, питомим стає брак та необхідність розвитку науково обґрунтованої критики, яка б виявляла цікавість до теоретичних основ літератури для дітей, до її проблемних положень, взаємозв'язку читача та тексту.

У 1923 р. на сторінках педагогічного часопису «Шлях освіти» було вміщено статтю «Казка як фактор класового виховання» [11] Е. Яновської (пізніше — брошура «Чи потрібна казка пролетарській дитині?» [12]). З виходом журналу розпочинається дискусія щодо доцільності існування фольклорної та літературної казки. «Дитині подається та казка, яка не тільки не сприяє розвитку революційного духу, а яка відкидає її на узбіччя життя, де панує антиреволюційний настрій, міщанські забобони, буржуазна ідеологія. Незважаючи на п'ятирічне існування радянської республіки, дитина ще до цього часу живе в атмосфері буржуазної казки, в сфері впливу буржуазного “живого слова”... Ми повинні, ми зобов'язані вирвати цю зброю з рук буржуазних ідеологів, що несуть дитині старе слово, стару казку і передати його в руки революційних творців, які нове “живе слово”, нову казку перетворять у знаряддя нового комуністичного виховання» [11, 67]. Е. Яновська вперше вживає термін «класова казка» (обов'язкова заборона дореволюційної казки, «прописування» теми класової боротьби, висвітлення проблем сьогодення тощо).

12 липня 1923 р. Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт) адресувало до відповідних інстанцій циркуляр, згідно з яким було заборонено твори з «чужою та ворожою до пролетаріату» ідеологією, у тому числі й дитячі, з елементами буржуазної моралі. У СРСР розгорнулася масштабна антиказкова кампанія, спрямована на викорінення усього, що не сприяло комуністичному вихованню юного покоління.

Серед виголошуваних претензій такі: казка відволікає дитину від реального життя, відображає ідеологію буржуазного світу, включає містицизм та релігійність. Казковий антропоморфізм, на думку його антагоністів, гальмує закріплення реального досвіду в дитини, сприяє неможливості створення міцного зв'язку між собою та навколишнім середовищем. Казка як жанр літератури був рішуче відкинута педологами Інституту народної освіти. На педагогічних конференціях все частіше почали звучати заклики щодо вилучення її з кола дитячого читання та театрального репертуару. Своєрідною реакцією на «казкові події» стала п'єса А. Кожевникової «Гей, казко, на піонерській суд!» (1925), у якій моралізаторським способом було визначено персонажі, які не мають права на присутність у дитячій книзі (Кошій Безсмертний, Чорти, Янголи, Феї, Принцеси, Принци та ін.). Єдиним персонажем, якому дали «добро» через його «пролетарське походження та минуле», став Іван-дурник з казки «Коник-Горбоконики» П. Ершова. Типовою є історія ершовської казки, яка ще за життя автора неодноразово заборонялась. У 1920-х роках вона була розкритикована за рядок «На колени все тут пали, И “ура” царю кричали». Згодом (у 1934 р.) критики побачили у цій казці історію надзвичайної кар'єри куркульського сина.

Дискусія активно продовжується на сторінках вітчизняних педагогічних часописів («Шлях Просвіти», «Соціальне виховання», «Радянська освіта» тощо), регулюється інструкціями та циркулярами «Бюлетенів НКО». У 1925 р. Наукпедком НКО України, обговорюючи проблему використання у навчальному процесі дитячих видань «і ставлячись негативно до казки взагалі», визнав, однак, за можливе звернення до таких жанрових різновидів, як казка та байка, але після їх відповідного перероблення та редагування. Таке рішення було зумовлене насамперед браком необхідної дитячої літератури.

Цікавим прикладом перероблення класичного сюжету є п'єса Річарда Победімського «Подвиги Геркулеса», яка була поставлена у Першому державному театрі для дітей (до 1923 р. — «Театр Казки»). Річард Победімський — псевдонім відомого українського літературознавця Олександра Білецького, який на початку 1920-х років керував літературно-драматичною частиною дитячого театру. Іронічна п'єса-буфонада, яка мала неабиякий успіх серед глядачів та акторів, була своєрідною стилізацією і пародією на давньогрецький міф про Геракла. Міфологічні образи отримали у виставі пародійно-гротескне забарвлення. Сам автор наголошував, що «якщо п'єса і залишила у собі щось з античних мотивів, то це, насамперед, письменницький недогляд, аніж намір» [10, 59]. Так супутник та вчитель Геркулеса Лін ходив з величезним олівцем

замість патериці, його одяг був розмальований зображеннями материків, морів та океанів. Мати Лернейської Гідри — Гідрина Мамаша (в тексті та у виставі) — була означена як домогосподарка, що час від час поїдає квартирантів, яким здає житло; цар Еврісфей — як вередливий боягуз-недоросток. Буфонада та гротеск поєднувалися з обов'язковою героїко-романтичною темою повалення царя та боротьбою за волю (образ Геркулеса). За словами Олександра Білецького, вистава була задумана як виклик старим літературним та театральним традиціям, а його ідейна складова полягала в тому, щоб зірвати «ореол привабливості царської влади» [10, 61].

1920-ті роки характеризуються активним впровадженням в освіту та виховання засад педології Харківської педологічної школи (О. Попов, І. Соколянський, О. Залужний), які базувались на біоенетичному та соціоенетичному напрямках. Боротьба педагогів з казкою велася у контексті біоенетичного закону в психології. Зокрема, останній передбачав «перенесення на психічний розвиток дитини співвідношень, установлених німецьким природознавцем Ф. Мюллером між онтогенезом (індивідуальним розвитком організму) і філогенезом (історичним розвитком організмів). При цьому неправомірно стверджувалось, що в онтогенезі дитячої психіки відтворюються основні стадії біологічної еволюції і стани культурно-історичного розвитку людства (Л. Болдуїн, К. Блер, С. Холл, В. Штерн і ін.)» [4, 39].

У 1929 р. у приватному видавництві «Космос» за сприяння директора ІНО О. Попова та О. Білецького були видані казки Г.-К. Андерсена, які відразу зазнали нищівної критики через відсутність ідеологічного перероблення їх оригінальної версії [6; 7]. Це стало причиною скликання у грудні 1929 р. Центральним бюро комдитруху України спеціальної наради у справі використання казки в педагогічному процесі. Матеріали засідання були опубліковані у сумнозвісній збірці статей «Ми проти казки» (1930), рекомендованої для ознайомлення «кожному вождатому, письменнику, педагогу з основним наставленням комуністичної педагогіки» [3]. Попри поодинокі голоси за вибірку заборону, необхідність осучаснення казки, у збірці переважали заяви-гасла: «Казка віджила своє», «Геть казку!», «Хто проти казки — той проти сучасної радянської педагогіки», «Організуймо проти казки громадську думку, педагогів, вожатих і батьків». Невдовзі виходить наказ НКО № 545, у якому йдеться про ліквідацію в місячний термін видавництва «Космос» і «Слово» за публікацію без попереднього перероблення оригінальних версій казок Г.-К. Андерсена, В. Гауфа та інших письменників. Особи, причетні до видання, були звільнені з посади (О. Попов та ін.) Згідно зі списком, вміщеним

у «Бюлетені НКО» № 33, передбачалось вилучення 187 дитячих творів [8; 9], серед яких казки для юнацтва Г.-К. Андерсена, «Англійські казки» В. Джейкобса, «Казки» Ш. Перро тощо.

Ідеологічна риторика 1930-х років дещо змінила акценти — видавничі органи керувались відмінними критеріями у виборі друку літератури для дітей. Казка допускалась до кола дитячого читання за умови чіткого віддзеркалювання

реальних подій сучасності та відповідності ідейним настановам часу. Так, учням молодшої школи у казковій формі подавався матеріал VII з'їзду партії, доповідь т. Сталіна на січневому пленумі ЦК ВКП(б), казки на індустріальні та антирелігійні теми («Дніпробуд» С. Іванчина, «Проти релігії у нас і мати і Тарас» М. Маловичка). Таким чином, казка стала пропагандистською частиною радянської культури.

ДЖЕРЕЛА

1. Белецкий А.И. Вопросы репертуара в театре для детей (Из практики 1-го гостеатра для детей в Харькове) / Александр Белецкий // Шлях освіти. — 1926. — № 3–4. — С. 139–156.
2. Кожевникова А. Эй, сказка, на пионерский суд! [Текст] / Александра Кожевникова. — Москва; Ленинград, 1925. — 24 с.
3. Ми проти казки [Текст] : зб. ст. / упоряд. І. Соколянського. — Харків : ДВУ, 1930. — 143 с.
4. Педагогика. Большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. — Мн. : Совр. слово, 2005. — С. 39.
5. Попов О. «Дитяча література на переломі» [Текст] / О. Попов // Шлях освіти. — 1930. — № 40. — С. 73.
6. Про публікацію постанови ЦКК НК РСІ у справі «Космосу»: Постанова Наркома освіти т. Скрипника від 9 січ. 1930 [Текст] // Бюл. НКО. — 1930. — № 3 — С. 9.
7. Про видання казок Андерсена: Постанова № 469 Колегії НКО (з прот. Ч. 30. 3–5.VIII. 1929 р.) // Бюл. НКО. — 1929. — № 34 (173). — С. 3.
8. Список заперещеної літератури, подлежащей к изъятию на книжном рынке и из библиотек [Текст] // Бюл. НКО. — 1930. — № 33. — С. 10–13.
9. Список № 2 книжок, що підлягають вилученню з установ Соцвиху, бібліотек та з продажу: (За прот. комісії в справі дитлітератури) [Текст] // Бюл. НКО. — 1930. — № 42. — С. 6.
10. Театр для детей. Опыт работы 1-го гостеатра для детей в Харькове. — Харьков, 1926. — 73 с.
11. Яновская Э. Сказка как фактор классового воспитания [Текст] / Эмилия Яновская // Путь просвещения. — 1923. — № 4. — С. 55–95.
12. Яновская Э. Нужна ли сказка пролетарскому ребенку [Текст] / Эмилия Яновская. — Харьков, 1925. — С. 42.

REFERENCES

1. Beletskii A.I. Voprosy repertuara v teatre dlia detei (Iz praktiki 1-go gosteatra dlia detei v Kharkove) / Aleksandr Beletskii // Shliakh osvity. — 1926. — № 3–4. — S. 139–156.
2. Kozhevnikova A. Ei, skazka, na pionerskii sud! [Tekst] / Aleksandra Kozhevnikova. — Moskva; Leningrad, 1925. — 24 s.
3. My proty kazky [Tekst] : zb. st. / uporiad. I. Sokolianskoho. — Kharkiv : DVU, 1930. — 143 s.
4. Pedagogika. Bolshaiia sovremennaia entsiklopediia / sost. Ye.S. Rapatsevich. — Mn. : Sovr. slovo, 2005. — S. 39.
5. Popov O. Dytiacha literatura na perelomi [Tekst] / O. Popov // Shliakh osvity. — 1930. — № 40. — S. 73.
6. Pro publikatsiiu postanovy TsKK NK RSI u spravi «Kosmosu»: Postanova Narkoma osvity t. Skrypnyka vid 9 sich. 1930 [Tekst] // Biul. NKO. — 1930. — № 3 — S. 9.
7. Pro vydannia kazok Andersena: Postanova № 469 Kolehii NKO (z prot. Ch. 30. 3–5.VIII. 1929 r.) // Biul. NKO. — 1929. — № 34 (173). — S. 3.
8. Spisok zapreshchenoi literatury, podlezhashchei k iziatiuu na knizhnom rynke i iz bibliotek [Tekst] // Biul. NKO. — 1930. — № 33. — S. 10–13.
9. Spysok № 2 knyzhok, shcho pidliahaiut vyluchenniu z ustanov Sotsvykhu, bibliotek ta z prodazhu: (Za prot. komisii v spravi dytliteratury) [Tekst] // Biul. NKO. — 1930. — № 42. — S. 6.
10. Teatr dlia detei. Opyt raboty 1-go gosteatra dlia detei v Kharkove. — Kharkov, 1926. — 73 s.
11. Yanovskaia E. Skazka kak faktor klassovogo vospitaniia [Tekst] / Emiliia Yanovskaia // Put prosveshcheniia. — 1923. — № 4. — S. 55–95.
12. Yanovskaia E. Nuzhna li skazka proletarskomu rebenku [Tekst] / Emiliia Yanovskaia. — Kharkov, 1925. — S. 42.

Наталія Блохіна

**«НУЖНА ЛИ СКАЗКА ПРОЛЕТАРСКОМУ РЕБЕНКУ?»:
ДИСКУССИИ ВОКРУГ СКАЗКИ В 1920–1930-х гг.**

В статье проанализированы идеологические и воспитательные аспекты запрещения сказки, особенности функционирования украинской литературы для детей 1920-х — нач. 1930-х годов. Рассмотрены причины появления так называемой «классовой сказки», формирование литературной критики детской литературы, влияние педологии на литературу.

Ключевые слова: сказка, идеология, украинская литература для детей, педология, критика.

Nataliia Blokhina

**“DOES A PROLETARIAN CHILD NEED A FAIRY TALE?”:
DISSCUSSION OVER FAIRY TALES IN 1920s AND BEGINNING OF 1930s.**

This article analyses the ideological and pedagogical aspects of fairy tale restriction and features of Ukrainian Children's literature of the 1920s and the beginning of the 1930s. The article studies the reasons behind the appearance of “class fairy tale”, formation of criticism and influence of pedology on Children's literature.

Key words: fairy tale, ideology, Ukrainian Children's literature, pedology, criticism.

УДК 821.161.2.09

Ірина Борисюк

КОНЦЕПТ НЕВОЛІ В ЛІРИЦІ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

У статті проаналізовано різні репрезентації концепту «неволя», що може бути інтерпретований як втрата свого простору. Із цього випливає, що фольклорні мотиви, образи і навіть міфологічна картина світу в поезії Тараса Мельничука можуть бути потрактовані як засоби для осмислення фрагментарності, перверсивності й несамототожності світу. Власне, у його ліриці фольклорна мова долає брак слова, заповнює мовні порожнини, що утворилися як зумовлені насильством розриви у тканині буття. Зважаючи на це, концепт неволі в поезії Тараса Мельничука передано мовою міфу, що описує світ мертвих; таким чином, опозиція руху і нерухомості є визначальною. Отже, можна констатувати, що у ліриці поета встановлюється чітка ієрархічну відповідність, яка в той чи той спосіб дає змогу співвіднести різні рівні свого простору. Таким чином, від тілесної достеменності, заякореності в тіло, що може бути осмислена як найперший рівень упорядкування свого простору, залежить адекватність зовнішнього простору і тіла як внутрішнього простору, вміщеного в зовнішній простір навколишнього світу.

Ключові слова: сучасна українська поезія, Тарас Мельничук, фольклорний мотив, неволя, свій / чужий простір.

У ліриці Т. Мельничука концепти смерті, неволі, руйнування пов'язані й взаємозумовлені. Фольклорні образи, мотиви і навіть міфологічна картина світу потрібні поетові для того, щоб осмислити несамототожність, фрагментарність, перверсивність світобудови, в якій йому доводиться жити. Більше того, мова фольклору і міфології з її граничною структурованістю та формульністю виявляється єдино відповідним засобом для того, щоб не так назвати, як указати на те, що не може бути назване

прямо. Завдяки цій фольклорній мові можливе подолання браку слова, мовних порожнин, викликаних розривами в тканині буття, що їх породжує насильство. Саме тому через міфологічну символіку й атрибутику чужого світу поет осмислює не тільки смерть, а й неволю. Адже справжньою екзистенційною катастрофою для Т. Мельничука виявляється втрата свого простору, яка, залежно від задіяних рівнів явлення (земля, оселя, тіло, мова), може набувати різних форм.